

Ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých vztahů, výrobních vztahů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří hospodářskou strukturu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité společenské formy vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec. Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím. Na jistém stupni svého vývoje se materiální produktivní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy nebo — což je jen právní výraz toho — se vztahy vlastnickými, v jejichž rámci se dosud pohybovaly. Z vývojových forem produktivních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha sociální revoluce. Se změnou hospodářské základny převrací se pomaleji nebo rychleji celá ohromná nadstavba. Zkoumáme-li takový proces převratů, musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převratem v hospodářských výrobních podmínkách, jež lze přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a jej vybojuvávají. Jako neposuzujeme jednotlivce podle toho, co si sám o sobě myslí, právě tak nemůžeme takovou převratovou epochu posuzovat podle jejího vědomí, nýbrž naopak, toto vědomí musíme vysvětlovat z rozporů materiálního života, z existujícího konfliktu mezi společenskými výrobními silami a výrobními vztahy. Společenská forma nikdy nezaniká dřívě, dokud se nerozvinuly všechny produktivní síly, pro které je zralá, a nové, vyšší výrobní vztahy nikdy nenastupují na její místo, dokud se materiální podmínky jejich existence nevytláhly v lůně staré společnosti samé. Proto si lidstvo ukládá vždy jen takové úkoly, které může vyřešit, neboť se při přesnějším zkoumání vždy ukáže, že úkol sám vzniká tam, kde materiální podmínky jeho řešení jsou již dány nebo kde jsou alespoň v procesu vzniku. Zhruba je možno označit asijský, antický, feudální a moderní měšťácký výrobní způsob za progresivní epochy ekonomické společenské formace. Měšťácké výrobní vztahy jsou poslední antagonisticou formou společenského výrobního procesu, antagonisticou nikoli ve smyslu individuálního antagonismu, nýbrž ve smyslu antagonismu vyrůstajícího ze společenských životních podmínek jednotlivců; avšak produktivní síly vyvíjející se v lůně

městácké společnosti vytvářejí zároveň materiální podmínky k řešení tohoto antagonismu. Touto společenskou formací se tudíž uzavírá úvodní kapitola dějin lidské společnosti.

Marx, Ke kritice politické ekonomie (Předmluva). — Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie (Vorwort). — 2, str. 13—14. — Čes. vyd. Předmluva ke kritice politické ekonomie, 1950, str. 9—11.

2

Produkce idejí, představ, vědomí, je zprvu bezprostředně vpletena do materiální činnosti a materiálního styku lidí, je řečí skutečného života. Představování, myšlení, duchovní styk lidí jeví se tu ještě jako vyplývající přímo z jejich vzájemných materiálních vztahů. Totéž platí o duchovní produkci, jak se zračí v řeči politiky, zákonů, morálky, náboženství, metafysiky atd. určitého národa. Představy, ideje atd. produkují lidé, avšak skuteční, činní lidé tak, jak jsou podmíněni určitým vývojem svých výrobních sil a jim odpovídajícího styku až jeho nejzazším formacím. Vědomí [Bewusstsein] nemůže nikdy být ničím jiným než vědomým bytím [bewusstes Sein] a bytí lidí je jejich skutečným životním procesem. Jestliže se v celé ideologii jeví lidé a jejich vztahy jakoby postaveny na hlavu, jako v nějaké temné komoře, je tento jev dán jejich historickým životním procesem, právě tak jako převrácení předmětů na sítnici je dáno jejich bezprostředním fyzickým životním procesem.

V úplném protikladu k německé filosofii, která sestupuje s nebes na zem, stoupá se tu se země k nebi. To znamená, že se tu nevychází z toho, co lidé říkají, co se domnívají, co si představují, rovněž ne od lidí mluvených, myšlených, představovaných, aby se od nich došlo ke skutečným lidem; vychází se od skutečné činných lidí a podle jejich skutečného životního procesu se líčí i vývoj ideologických odrazů a ozvěn tohoto životního procesu. I mlhavé vytvořiny v mozku člověka jsou nutnými sublimáty svého materiálního životního procesu, jenž je empiricky zjištělný a vázán na materiální předpoklady. Morálka, náboženství, metafysika a ostatní ideologie a jim odpovídající formy vědomí tím ztrácejí své zdání samostatnosti. Nemají dějiny, nemají vývoj, nýbrž lidé tím, jak rozvíjejí svou materiální výrobu a svůj materiální styk, mění s touto svou skutečností také své myšlení a produkty svého myšlení. Vědomí neurčuje život, nýbrž život určuje vědomí. Při prvním způsobu nazírání vychází se z vědomí jako z živoucího individua, při druhém, odpovídajícím skutečnému životu, vychází se od skutečných živých individuí a vědomí se chápe jen jako jejich vědomí.

Tento způsob nazírání nevisí ve vzduchu. Vychází ze skutečných předpokladů a ani na chvíli je neopouští. Jeho předpoklady

jsou lidé, nikoli v nějaké fantastické odloučenosti a ztrnulosti, nýbrž ve svém skutečném, empiricky nazíraném vývojevém procesu za určitých podmínek. Jakmile je zobrazen tento činný životní proces, přestávají být dějiny snůškou mrtvých fakt, jako je tomu u empiriků, kteří jsou sami ještě abstraktní, nebo pomyslnou akcí pomyslných osob, jako je tomu u idealistů.

Tam, kde přestává spekulace, u skutečného života, začíná tedy skutečná, pozitivní věda, zobrazení praktické činnosti, praktického vývoje procesu lidí. Přestávají fráze o vědomí, místo nich musí nastoupit skutečné vědění. Zobrazením skutečnosti ztrácí samostatná filosofie půdu pro svou existenci. Na její místo může nastoupit nanejvýš souhrn nejšeobecnějších výsledků, jež se dají abstrahovat z pozorování historického vývoje lidí. Tyto abstrakce nemají o sobě, odděleny od skutečných dějů, naprosto žádnou cenu. Mohou sloužit jen k tomu, aby usnadnily uspořádání dějinného materiálu, naznačily sled jeho jednotlivých vrstev. Nedávají však naprosto, jako to dělala filosofie, recept nebo schema, podle nichž lze přistihnout dějinné epochy. Potíž nastává naopak teprve tehdy, přistoupíme-li ke zkoumání a pořádání materiálu, at už některé minulé epochy nebo přítomnosti, k jejímu skutečnému zobrazení.

Marx-Engels, Německá ideologie. — Marx-Engels, Die deutsche Ideologie. — 1, V, str. 15—17.

Podle materialistického pojetí dějin je v *poslední instanci* určujícím momentem v dějinách produkce a reprodukce skutečného života. Ani Marx, ani já jsme nikdy více netvrdili. Překrucuje-li to nyní někdo v tom smyslu, že prý ekonomický moment je *ještě* určujícím momentem, přeměňuje onu větu v nic neříkající, abstraktní a absurdní frázi. Ekonomická situace je základem, avšak rozličné momenty nadstavby: politické formy třídního boje a jeho výsledky — ústavy, stanovené vítěnou třídou po vyhrané bitvě, atd. — právní formy a pak zejména reflexy všech těchto skutečných zápasů v mozcích zúčastněných, politické, právní, filosofické teorie, náboženské názory a jejich další rozvedení v systém dogmat, vykonávají také vliv na průběh dějinných zápasů a v mnoha případech určují převážně jejich *formu*. Je tu vzájemné působení všech těchto momentů, v němž nakonec celý nekonečným množstvím náhod (t. j. věcí a událostí, jejichž vnitřní vzájemná spojitost je tak vzdálená nebo tak těžko dokazatelná, že ji můžeme považovat za neexistující a pomíjet ji) se prosazuje jako nutnost ekonomický pohyb. Vždyť jinak by bylo lehcí používat teorie na libovolné dějinné období než řešit jednoduchou rovnici prvního stupně.

Engels J. Blochovi; v *Londýně dne 21. září 1890.* — 28a, str. 352. — Čes. vyd. *O historickém materialismu, 1950, str. 55–56.*

Politický, právní, filosofický, náboženský, literární, umělecký a jiný vývoj se zakládá na ekonomickém vývoji. Ale ony všechny působí na sebe navzájem a také na ekonomickou základnu. Není tomu tak, že ekonomická situace je *jednou aktivní příčinou* a všechno ostatní jen pasivním následkem. Naopak, je tu vzájemné působení na podkladě ekonomické nutnosti, která se v *poslední instanci* vždy prosazuje. Stát na příklad působí na vývoj ochrannými cly, svobodným obchodem, dobrým nebo špatným finančním systémem; ba ani smrtelná únava a nemožnost německého šosáka, která vyvěrala z bídneho hospodářského stavu Německa v období 1648 až 1830 a projevila se nejdříve v pietismu, potom v sentimentalitě a v rabské podlízavosti před knížaty a šlechtou, nezůstala bez vlivu na ekonomiku. Byla jednou z největších překážek nového rozmachu a byla zviklána teprve tím, že revoluční a napoleonské války učinily z chronické bídy akutní. Není to tedy, jak si tu a tam leckdo

chce pohodlně představit, automatické působení ekonomické situace, nýbrž lidé sami dělají své dějiny, avšak v daném, je podmiňujícím prostředím, na základě už přejatých skutečných poměrů, z nichž hospodářské podmínky, byt na ně sebevíce působí ostatní politické a ideologické podmínky, jsou práce jen v poslední instanci rozhodující a tvoří průběžnou červenou nit, která jediné vede k pochopení.

Engels H. Starckenburgovi; v *Londýně dne 25. ledna 1894.* — 28b, str. 373–374. — Čes. vyd. *O historickém materialismu, 1950, str. 67–68.*

Ideologické oblasti pak, které se vznášejí ještě výše v oblacích — náboženství, filosofie atd. — mají předhistorickou, historickým obdobím hotově nalezenou a přejatou náplň toho, co bychom dnes nazvali — nesmyslem. Tyto různé klamné představy o přírodě, o podstatě samého člověka, o duchách, kouzelných silách atd. mají většinou jen negativní ekonomický základ; nízký ekonomický rozvoj předhistorického období má svůj doplněk, také však misty podmínku, ba dokonce svou příčinu v mylných představách o přírodě. I když hospodářská potřeba byla a stále více se stávala hlavní hybnou silou postupujícího poznávání přírody, bylo by přece pedantstvím, kdybychom chtěli hledat pro všechny tyto prvobytné nesmysly ekonomické příčiny. Dějiny věd jsou dějiny pozvolného odstraňování tohoto nesmyslu, respektive jeho nahrazování novým, ale stále méně absurdním nesmyslem. Lidé, kteří toto konají, patří opět k zvláštním sférám dělní práce a představují si, že zpracovávají nezávislou oblast. A pokud tvoří samostatnou skupinu uvnitř společenské dělní práce, potud mají jejich výtvoř, včetně jejich omylů, zpětný vliv na celý společenský vývoj, ba i na vývoj ekonomický. Přitom však sami opět podléhají převládajícímu vlivu ekonomického vývoje. Na příklad ve filosofii je to možno nejsnáze dokázat na městáckém období. Hobbes byl prvním moderním materialistou (ve smyslu XVIII. století), byl však stoupencem absolutismu v době, kdy absolutní monarchie procházela v celé Evropě obdobím rozkvětu a v Anglii podstoupila boj proti lidu. Locke byl v náboženství i politice dítětem třídního kompromisu z roku 1688. Angličtí deisté a jejich důslednější pokračovatelé, francouzští materialisté, byli pravými filozofy buržoazie a Francouzi dokonce filozofy městácké revoluce. V německé filosofii, od Kanta po Hegela, vystrkuje hlavu německý šosák — hned pozitivně, hned negativně. Ale jakožto určitá oblast dělní práce má filosofie každé epochy svůj předpoklad v určité myšlenkové látce, kterou převzala po svých předchůdcích a z které vychází. A proto se stává, že ekonomicky zaostalé země mohou hrát ve filosofii práce jen prim: Francie

v XVIII. století proti Anglii, o jejíž filosofii se Francouzi opírali, později Německo v poměru k oběma uvedeným zemím. Avšak jak ve Francii, tak v Německu byla filosofie, tak jako všeobecný rozkvět literatury oné doby, rovněž výsledkem hospodářského rozmachu. Konečná převaha ekonomického vývoje i nad těmito oblastmi si proto mne nesporná; avšak uplatňuje se v rámci podminek, které si tato jednotlivá oblast sama předpisuje: ve filosofii na příklad působením ekonomických vlivů (které opět většinou působí teprve v politickém a jiném hávu) na existující filosofickou látku, dodanou předchůdci. Ekonomie netvoří zde nic „a novo“ [přímo ze sebe], určuje však způsob změny a dalšího rozvoje nalezeneé myšlenkové látky, a i to většinou nepřímou, neboť největší přímý vliv na filosofii vykonávají politické, právní a morální reflexy.

Engels K. *Schmidtovi*; v *Londýně dne 27. října 1890.* — 29a, str. 874—875. — Čes. vyd. *O historickém materialismu, 1950, str. 61—62.*

4

Marx i já jsme částečně sami zavinili, byť i proti své vůli, že mladší lidé přikládají občas ekonomické stránce větší význam, než jí přísluší. Musili jsme vůči svým protivníkům zdůrazňovat hlavní zásadu, kterou popírali, a tu vždy nebyl čas, místo a příležitost, aby- chom náležitě vyzdvihli ostatní momenty, zúčastněné ve vzájemném působení. Ale jakmile šlo o vylíčení nějakého historického období, tedy o praktické použití, to bylo něco jiného, a tu byl omyl vyloučen. Ale pohřchu, lidé se příliš často domnívají, že úplně pochopili novou teorii a mohou ji beze všeho uplatnit, jakmile si jen osvojili hlavní věty, a to ještě ne vždycky správně. A této výtky nemohu zprostit některé novější „marxisty“, a tu pak také byl napáchán podivuhodný zmatek.

Engels J. *Blochovi*; v *Londýně dne 21. září 1890.* — 29a, str. 796—797. — Čes. vyd. *O historickém materialismu, 1950, str. 57—58.*

5

Vůbec slovo „materialistický“ je v Německu pro mnohé mladší spisovatele pouhou frází, které se bez dalšího studia používá jako etikety na všechno možné. t. j. etiketa se přilepí a věc se má za vyřízenou. Ale naše pojetí dějin je především návodem k studiu, a nikoli pákou ke konstrukci à la hegelovství. Celé dějiny nutno novo prostudovat. Je nutno prozkoumat podrobné podmínky existence různých společenských formací, dříve než bude možno se pokusit odvodit z nich příslušné politické, soukromoprávní, este-

tické, filosofické, náboženské a jiné způsoby nazírání. Na tomto poli bylo až dosud vykonáno jen málo, protože jen málo lidí se tím vážně zabývalo. Zde budeme potřebovat pomoci spousty lidí, pole je nekonečně veliké, a kdo chce vážně pracovat, může mnoho vykonat a vyznamenat se. Místo toho však příliš mnohým Němcům z mladší generace slouží fráze historického materialismu (ze všeho lze totiž udělat frázi) jen k tomu, aby co nejrychleji zkonstruovali v systému vlastní, poměrně chabé historické vědomosti — ekonomické dějiny jsou přece ještě v plenkách! — a pak se tvářili velmi povzneseně. A potom může přijít takový Barth a napadnout věc samu, která ovšem v jeho okolí je degradována na pouhou frázi.

Engels K. *Schmidtovi*; v *Londýně dne 5. srpna 1890.* — 29a, str. 796—797. — Čes. vyd. *O historickém materialismu, 1950, str. 54.*

Individua vždy vycházela ze sebe, ovšem ze sebe tak, jak existovala za daných historických podmínek a poměrů, nikoli z „čistého“ individua ve smyslu ideologů. Avšak průběhem dějinného vývoje a právě následkem osamostatnění společenských poměrů, jež je za dělby práce nevyhnutelné, vystupuje rozdíly mezi životem každého individua, pokud je osobou, pokud je podřízeno některému pracovnímu odvětví a s ním spojeným podmínkám. (To nemá být chápáno v tom smyslu, jako by na př. rentier, kapitalista atd. přestali být osobami; nýbrž tak, že jejich osobnost je podmíněna a určena zcela určitými třídními vztahy a rozdíly se objevuje teprve v protikladu k jiné třídě, a sami si jej uvědomují teprve, když zbankrotují.) U stavu (a ještě více u kmene) je to ještě skryto, na př. šlechtic zůstane vždy šlechticem, chám vždy chámem, což je, nehledě na jeho ostatní poměry, kvalita neodlučitelná od jeho individuality. Rozdíly mezi osobním a třídním individuem, náhodnost životních podmínek pro individuum se objevuje teprve se vznikem třídy, jež je sama produktem buržoasie. Tuto náhodnost jako takovou vyvolává a rozvíjí teprve konkurence a boj individuí mezi sebou. V představě jsou proto individua za panství buržoasie svobodnější než dříve, protože jejich životní podmínky jsou pro ně náhodné; ve skutečnosti jsou však ovšem nesvobodnější, protože více podrobena věčné moci. Rozdíly oproti stavu jasně vystupuje zejména v protikladu mezi buržoasií a proletariátem. Když vyrostly stav měšťanů, korporace atd. proti venkovské šlechtě, jejich existenční podmínky, movitý majetek a řemeslná práce, jež existovaly vskrytu již před jejich odtržením od feudálního svazku, ukázaly se jako něco pozitivního, co se uplatňovalo proti feudálnímu pozemkovému vlastnictví, a proto také zprvu přijalo zase feudální formu svého druhu. Pravda, zběhlí nevolníci pohlíželi na své dosavadní nevolnictví jako na něco náhodného, nepatřícího k jejich osobnosti. Přitom ale dělali totéž, co dělá každá třída, jež se osvobozuje z nějakých pout, a pak: neosvobozovali se jako třída, nýbrž jako jednotlivci. Nepřekročili rovněž okruh svého stavovství, nýbrž vytvořili pouze nový stav a podrželi si i v novém postavení dosavadní způsob práce a rozvíjeli jej dál tím, že jej osvobodili od jeho dosavadních pout, neodpovídajících již dosaženému vývoji*.

* N. B. Nesmí se zapomínat, že u nevolníků nutnost existovat a nemožnost hospodářit ve velkém, což vedlo k rozdělování drobných dílců (allotments) mezi nevolníky, velmi brzy redukovaly povinnost nevolníků k feudálnímu pánovi na průměr naturálních dávek a robot, který umožňoval nevolníkům hromadění

Naproti tomu proletářům se stala jejich vlastní životní podmínka, práce, a tím veškeré existenční podmínky dnešní společnosti, něčím náhodným, co jednotliví proletáři nekontrolují a nad čím jim žádná *společenská* organizace nemůže dát kontrolu; jednotlivý proletář si sám jasně uvědomuje rozpor mezi svou osobností a svou vnučenou životní podmínkou, prací, zejména proto, že od mládí je obětován a protože v mezích své třídy nemá naději, že dosáhne [existenčních] podmínek, které ho postaví do jiné třídy.

Marx-Engels, Německá ideologie. — Marx-Engels, Die deutsche Ideologie. — 1. V, str. 65—67.

movitého jmění a tím jim usnadňoval útek z panství jejich pána a poskytoval naději, že se uchytí jako měšťtí obyvatele. Zároveň to vedlo k diferenciaci mezi nevolníky, takže zběhlí nevolníci jsou již napůl měšťtani. Přitom je rovněž jasné, že nevolní rolníci znali řemesla měli největší naději, že získají movité jmění.

Mýšlenky vládnoucí třídy jsou v každé epoše vládnoucími mýšlenkami, to znamená, že třída, která je vládnoucí *materiální* mocí společnosti, je zároveň její vládnoucí *duchovní* mocí. Třída, jež má k dispozici prostředky materiální produkce, disponuje tím současně prostředky duchovní produkce, takže jsou jí tím současně zpravidla podrobeny mýšlenky těch, kteří nemají prostředky k duchovní produkci. Vládnoucí mýšlenky nejsou ničím jiným než ideovým výrazem vládnoucích materiálních poměrů čili jsou vládnoucími materiálními poměry vyjádřenými ve formě myšlenek, tedy poměry, které právě činí z jedné třídy vládnoucí třídu, tudíž mýšlenkami panství této třídy. Individua, která tvoří vládnoucí třídu, mají mimo jiné také vědomí, čili myslí; pokud tedy vládnou jako třída a určují danou dějinnou epochu v celém rozsahu, rozumí se samo sebou, že tak činí v celé její šíři, tedy vládnou mimo jiné i jako myslící, jako producenti myšlenek, řídí produkci a distribuci myšlenek své doby; to znamená, že jejich mýšlenky jsou vládnoucími mýšlenkami epochy. Na př. v době a v zemi, kde o panství mezi sebou zápasí královská moc, aristokracie a buržoasie, kde je tedy vláda rozdělena, objevuje se jako vládnoucí myšlenka doktrína o dělbě moci¹, která je prohlášována za „věčný zákon“. — Dělbá práce, o níž jsme již shora (str. 28—30 [str. 45—47 v tomto svazku]) zjistili, že je jednou z hlavních sil dosavadních dějin, projevuje se také zde u vládnoucí třídy jako dělbá duchovní a materiální práce, zatímco uvnitř této třídy jedni vystupují jako myslitelé této třídy (její aktivní ideologové, schopní vlastních koncepcí, kteří činí hlavním pramenem své obživy zpracování iluze, již si tato třída dělá sama o sobě), kdežto ostatní se k této myšlenkám a ilusím stavějí spíš pasivně a receptivně, protože ve skutečnosti jsou aktivními členy této třídy a nemají tolik kdy o sobě přemýšlet a dělat si iluze. Uvnitř této třídy může se toto její rozštěpení dokonce rozrůst v určitý protiklad a nepřátelství obou částí, jež však při každé praktické srážce, kdy je ohrožena sama třída, samo sebou odpadá, a tehdy také mizí zdání, jako by vládnoucí mýšlenky nebyly myšlenkami vládnoucí třídy a měly moc odlišnou od moci této třídy. Existence revolučních myšlenek v určité epoše již předpokládá existenci revoluční třídy, o jejichž předpokladech bylo nutně řečeno již shora (str. [80 nahoře]).

Oddělíme-li nyní při zkoumání běhu dějin myšlenky vládnoucí třídy od ní samé, osamostatníme-li je, spokojíme-li se tím, že v určité epoše vládly ty neb ony myšlenky, a nestaráme se o podmínky pro-

duke těchto myšlenek a o jejich producenty, vynecháme-li tedy individua a světové poměry, jež tvoří základ myšlenek, můžeme na př. říci, že v době, kdy vládla aristokracie, panovaly pojmy čest, věrnost atd., kdežto za vlády buržoasie panují pojmy svoboda, rovnost atd. Vládnoucí třída si to zpravidla sama namalovává. Toto chápání dějin, jež je společně všem dějepiscům, především od XVIII. století, nazývá nutně na zjev, že vládnou čím dál tím abstraktnější myšlenky, jež stále více nabývají formy obecnosti. Každá nová třída, která nastupuje na místo jiné, která před ní vládla, je totiž nucena, již proto, aby uskutečnila své poslání, vydávat svůj zájem za společný zájem všech členů společnosti, t. j. ideově vyjádřeno: musí dát svým myšlenkám formu obecnosti, musí je vydávat za jediné rozumné, obecně platné. Třída, která uskutečňuje revoluci, vystupuje hned od začátku — již proto, že stojí proti určité třídě — nikoli jako třída, nýbrž jako představitelka celé společnosti, jeví se jako celá masa společnosti proti jediné vládnoucí třídě*. Může takto vystupovat, protože z počátku její zájem skutečně ještě více souvisí se společným zájmem všech ostatních nevládnoucích tříd, pod tlakem dosavadních poměrů nemohl se ještě vyvinout jako zvláštní zájem zvláštní třídy. Její vítězství prospívá proto i mnoha individuům ostatních tříd, jež se nedostávají k moci, avšak jen potud, pokud těmto individuům umožňuje povznést se do vládnoucí třídy. Když francouzská buržoasie svrhla panství aristokracie, umožnila tím mnoha proletářům, aby se pozdvihli nad proletariát, avšak jen pokud se stali buržoy. Každá nová třída uskutečňuje proto své panství vždy jen na širším základě, než je základ dosud panující třídy, a tím se také později tím více zostrňuje a prohlubuje protiklad mezi nevládnoucí a právě vládnoucí třídou. Obojí způsobuje, že boj, který je třeba vést proti této nové vládnoucí třídě, směřuje opět k rozhodnější, radikálnější negaci dosavadních společenských poměrů, než k jaké mohly směřovat všechny dosavadní třídy, usilující o vládu.

Celé toto zdání, jako by vláda určité třídy byla pouze vládou jistých myšlenek, zmizí ovšem samo sebou, jakmile vláda tříd přestane být vůbec formou společenského řádu, jakmile tedy nebude již zapotřebí vydávat zvláštní zájem za obecný anebo „obecné“ za vládnoucí.

Marx-Engels, Německá ideologie. — Marx-Engels, Die deutsche Ideologie. — I. V, str. 35—37.

* [V této výši připsal Marx na pravý okraj:] (Obecnost odpovídá: 1. třídě proti stavu, 2. konkurenci, světovému styku atd., 3. velké početnosti vládnoucí třídy, 4. ilusi *společných* zájmů; z počátku tato iluze pravdivá, 5. klamu ideologů a dělbě práce.)

Je snad zapotřebí zvláštního důvtipu, abychoch pochopili, že se změnou životních podmínek lidí, jejich společenských vztahů, jejich společenského bytí se mění také jejich představy, názory a pojmy, zkrátka jejich vědomí?

Co jiného dokazují dějiny idejí, než že duchovní produkce se přetváří spolu s materiální? Vládnoucími idejemi každé doby byly vždy jen ideje panující třídy.

Mluví se o idejích, které revolucionují celou společnost; tím je pouze vyjádřena skutečnost, že uvnitř staré společnosti se vytvořily prvky společnosti nové, že spolu s rozkladem starých životních podmínek pokračuje také rozklad starých idejí.

Když starověký svět propadal zkáze, byla stará náboženství přemožena náboženstvím křesťanským. Když v XVIII. století podlehaly křesťanské ideje idejím osvícenským, bojovala feudální společnost svůj předsmrtný zápas s revoluční tehdy buržoasií. Ideje svobody svědomí a náboženského vyznání vyjadřovaly jen panství volné konkurence na poli vědomí.

„Avšak,“ namítnou nám, „ideje náboženské, morální, filosofické, politické, právní atd. se sice měnily v průběhu dějinného vývoje, leč náboženství, morálka, filosofie, politika a právo se při těchto změnách vždycky udržely.“

Mimo to existují věčné pravdy, jako svoboda, spravedlnost atd., které jsou společné všem stupňům vývoje společnosti. Komunismus však odstraňuje věčné pravdy, odstraňuje náboženství a morálku, místo aby jim dal novou tvářnost, a odporuje tedy veškerému dosavadnímu dějinnému vývoji.“

V čem je podstata této obžaloby? Dějiny všech dosavadních společností se pohybovaly v třídních protikladech, které měly v různých epochách různou tvářnost.

Ale at již braly na sebe jakoukoli formu, vykořisťování jedné části společnosti druhou je skutečnost, společná všem předchozím stáletím. Není tedy divu, že společenské vědomí všech stáletí přes všechnu rozmanitost a odlišnost se pohybuje v určitých společných formách — formách vědomí, které zmizí úplně teprve s úplným zánikem protikladu tříd.

Komunistická revoluce je nejradikálnějším rozchodem s tradičními vlastnickými vztahy; není divu, že v průběhu jejího rozvoje se nejradikálněji účtuje s tradičními idejemi.

Marx-Engels, Manifest komunistické strany. — Marx-Engels, Manifest der Kommunistischen Partei. — 1/1, str. 22—23. — Čes. vyd. 1951, str. 41—42.

SPOLEČENSKÁ TŘÍDA A JEJÍ LITERÁRNÍ PŘEDSTAVITELÉ

Svrzázný charakter sociální demokracie je shrnut v jejím požadavku demokraticko-republikánských institucí jakožto prostředků, které nemají odstranit oba extrémny, kapitál a námezdní práci, nýbrž oslabit jejich antagonismus a přeměnit jej v soulad. At již jsou navrhována jakákoliv opatření k dosažení tohoto cíle, at již je tento cíl sebevíc okrášlen více méně revolučními představami, obsah zůstává týž: přeměna společnosti demokratickou cestou, avšak přeměna v rámci maloměšťáctví. Byla by to však omezená představa, kdybychom si mysleli, že maloměšťáctvo chce prosadit zásadně nějaký egoistický třídní zájem. Naopak, maloměšťáctvo věří, že *světátní* podmínky jeho osvobození jsou *všeobecnými* podmínkami, za nichž jedině může být moderní společnost zachráněna a odstraněn třídní boj. Právě tak si nesmíme představovat, že všichni demokratičtí představitelé jsou shopkeepers [kramáři] nebo že pro ně horují. Svým vzděláním, svým individuálním postavením mohou být od nich na hony vzdáleni. Co z nich dělá představitel maloměšťáka, je to, že nemožou ve své hlavě překročit hranice, které maloměšťák nemůže překročit v životě, že tudíž jsou theoreticky hnáni k týmž úkolům a řešením, k nimž maloměšťáka prakticky ženou materiální zájmy a společenské postavení. Takový je vůbec poměr mezi *politickými* a *literárními představiteli* třídy a třídou, kterou představují.

Marx, Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta. — Marx, Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte — 3, str. 40—41. — Čes. vyd. 1949, str. 38—39.

Vážený pane!¹³

Nemohu bohužel splnit Vaše přání a napsat Vám dopis, kterého byste mohl použít proti panu Bahrovi. To by mě zapletlo do veřejné polemiky s ním a k tomu bych musel čas doslova krást. Co Vám píši, je tedy jen pro Vaši soukromou informaci.

Kromě toho je mi to, co nazýváte severskou ženskou otázkou, naprosto neznámou věcí; znám jen některá íbsenovská dramata a vůbec nevím, zda a pokud lze íbsena činit odpovědným za více méně hysterické výlevy měšťáckých a šosáckých karikaturistek.

A pak, pole, jež jsme si zvykli nazývat ženským hnutím, je tak rozlehlé, že se o něm v jednom dopise nedá říci nic vyčerpávajícího anebo alespoň poněkud uspokojivého. Jen tolik je jisté, že se Marx nikdy nemohl „stavět“ tak, jak mu to připisuje pan Bahr. Takový blázen nebyl.

Pokud jde o Váš pokus rozebrat věc materialisticky, musím především říci, že se materialistická metoda zvrhává v pravý opak, jestliže neslouží jako vodítko při historickém studiu, nýbrž používá-li se jí jako hotové šablony, podle které se přistihují historické skutečnosti. A jestliže se pan Bahr domnívá, že Váš přistihl na tomto scestí, má patrně trošičku pravdy.

Vy zahrnujete celé Norsko a všechno, co se tam děje, do kategorie šosáctví a tomuto norskému šosáctví připsujete bez uvážení to, co pokládáte za typické pro německé šosáctví. Tomu však odporují dvě skutečnosti.

Předně, když se ukázalo, že vítězství nad Napoleonem je v celé Evropě vítězstvím reakce nad revolucí a že jen ještě ve své francouzské vlasti nahání revoluce tolik strachu, aby si vynutila na vracející se legitimní vládě měšťácky liberální ústavu, mělo Norsko příležitost dobýt si daleko demokratičtější ústavu než kterýkoli jiný národ v Evropě v oné době.

A za druhé, Norsko prodělalo v posledních dvaceti letech takový literární rozmach, jakým se — mimo Rusko — nemůže pochlubit žádná jiná země. At jsou šosáky či ne, ti lidé rozhodně dokázali daleko víc než ostatní a vřisují svou pečet také jiným literaturám, v neposlední řadě i německé literatuře.

Pro tyto skutečnosti myslím, že je nutné všimnout si poněkud zvláštnosti norského šosáctví.

A tu pravděpodobně shledáte, že se tu objevuje jeden velmi podstatný rozdíl. V Německu je šosáctví plodem ztroskotané revoluce, přerušeno, zadrženo vývoje a dostalo svůj zvláštní, abnormálně

vyvinutý rys zbabělosti, omezenosti, bezradnosti a neschopnosti veškeré iniciativy díky třicetileté válce a době, která po ní následovala — kdy právě skoro všechny ostatní velké národy se rychle rozmáhaly. Tento rys si podrželo, i když historický proud Německo zase strhl s sebou; tento rys byl dost silný, aby se vřiskl i jiným německým společenským třídám více méně jako všeobecně německý typ, až konečně zase naše dělnická třída prorazila tyto úzké hranice. Němečtí dělníci jsou právě v tomto ohledu nejvíce „bez vlasti“, že úplně odhodili šosáckou německou omezenost.

Německé šosáctví není tedy normální historickou fází, nýbrž je to do krajnosti dovedená karikatura, kus degenerace, zrovna tak, jako je polský žid karikaturou žida. Anglický, francouzský a j. maloměsták nestojí naprosto na stejné úrovni s německým.

V Norsku je naproti tomu malorolnictví a maloměstáctví s nepatrným buržoasním příměskem — asi jako v Anglii a ve Francii v XVII. století — již po staletí normálním stavem společnosti. Zde nemůže být řeči o tom, že země byla násilně vržena zpět do přežitých poměrů ztroskotáním velkého hnutí a třicetiletou válkou. Země zůstala pozadu izolací a přírodními podmínkami, avšak její stav byl stále přiměřený jejím výrobním podmínkám, a tedy normální. Teprve v nejoslednější době objevují se v zemi sporadicky docela nepatrné počátky velkého průmyslu, ale pro nejsilnější páku kapitálové koncentrace — bursu — tu není místa a pak tu působí konservujícím způsobem právě mohutný rozmach námořního obchodu. Neboť zatím co všude jinde pára zatlačuje plachetnice, Norsko ohromně rozšiřuje svou plachetní plavbu a má, ne-li největší, tedy určitě druhé největší plachetní loďstvo světa, většinou ve vlastnictví malých a středních rejdářů, jako v Anglii rekněme kolem roku 1720. Ale tím se přece jen dostal pohyb do staré stojaté existence a tento pohyb se projevuje také v literárním rozmachu.

Norský rolník nebyl nikdy *revolučkem* a to dává celému vývoji, podobně jako v Kastilsku, zcela jiné pozadí. Norský maloměsták je synem svobodného rolníka a z těchto okolností je to oproti ubožákému německému měšťáku muž. A stejně tak stojí norská maloměstka neskonale výše než žena německého šosáka. A at už jsou chyby na př. íbsenových dramata jakékoli, zrcadlí nám sice maloměstský a středostavovský svět, avšak na hony vzdálený německému světu, svět, kde lidé mají ještě charakter, iniciativu a jednají samostatně, třeba podle cizích představitelů často podivně. Dříve než odsoudím, snažím se nejprve raději důkladně poznat.

Jinak, abych se zase vrátil k tomu, čím jsem začal, totiž k panu Bahrovi, dívím se, že se lidé v Německu navzájem berou tak smrtelně vážně. Vtip a humor, zdá se, jsou víc než kdy jindy zakázány a nuda je občanskou povinností. Jinak byste se jistě podíval trochu blíže na „Ženu“ pana Bahra, zbavenou všeho „historicky

vyvinutého“. Historicky se vyvinula její kůže, protože ta musí být buď bílá nebo černá, žlutá, hnědá nebo rudá — tedy lidskou kůží nemůže mít. Historicky se vyvinuly její vlasy, ať kudrnaté či vlnité, kadeřavé nebo plíhové, černé, zrzavé nebo plavé. Tedy lidské vlasy jsou již zakázány. Co tedy zůstává, když jste vše historicky vyvinuté oddělil s kůží i s chlupy? Co se tedy ukáže, když se objeví „žena jako taková“? Prostě opice, anthropopitheca, a tu nechť si pan Bahr vezme do postele, „čistě hmatatelně a průzračně“, se všemi jejími „přirozenými pudy“.

Engels Paulu Ernstovi; v Londýně dne 5. června 1890. — 14, str. 100 — 103.

HISTORICKÁ TRADICE V KULTURNÍM VÝVOJI

Závisí výhradně na rozšíření styku, zda výrobní síly získané na některém místě, zejména vynálezy, jsou pro další vývoj ztraceny či ne. Pokud se ještě styk omezuje na bezprostřední sousedství, musí být každý vynález učiněn na každém místě zvlášť a pouhé náhody, jako vpády barbarských národů, ba i obyčejné války stačí, aby země s vyvinutými výrobními silami a potřebami byla vržena zpět a musela začínat znovu od počátku. Na úsvitu dějin musel být každý vynález objeven znovu každý den a na každém místě nezávisle na druhých. Jak málo jsou vyvinuté výrobní síly i za poměrně velmi rozsáhlého obchodu bezpečné před úplným zánikem, dokazují Fenicčané, jejichž vynálezy byly z valné části na dlouhou dobu ztraceny tím, že tento národ byl vytlačen z obchodu Alexandrovým dobytím a na to následujícím úpadkem. Stejně tak na pět středověké malířství na skle. Teprve když se styk stal světovým stykem a začal se opírat o velkopřemysl a když všechny národy jsou zatženy do konkurenčního boje, je trvání získaných výrobních sil zajištěno.

Marx-Engels, Německá ideologie. — Marx-Engels, Die deutsche Ideologie. — I. V, str. 43 — 44.

Lidé dělají své vlastní dějiny, ale nedělají je libovolně, ne za okolností, jež si sami zvolili, nýbrž za okolností přímo předem daných a zůstatvených. Tradice všech mrtvých pokolení tíží mork živých jako měra. A právě v takových dobách, kdy se zdá, že lidé pracují k tomu, aby převrátili sebe i věci, aby vytvořili něco nebývalého, právě v takových epochách revolučních krísí vyvolávají úzkostlivé duchy minulosti, aby jim sloužili, vypůjčují si jejich jména, bitevní hesla, kostymy, aby v tomto starém a ctihodném převlečení a s touto vypůjčenou řečí zahráli novou scénu světových dějin. Tak se přestrojí Luther za apoštola Pavla, revoluce z let 1789 až 1814 se střídavě oblékala do hávu římské republiky, potom do hávu římského císařství, a revoluce z roku 1848 nevěděla nic lepšího než parodovat brzy rok 1789, brzy revoluční tradici let 1793 až 1795. Tak začátečník, který se naučil nové řeči, překládá tuto řeč stále nazpět do své mateřštiny; ducha nové řeči si však osvojil a svobodně tvořit v nové řeči je s to teprve tehdy, když se v ní pohybuje bez vzpomínání na mateřštinu, když v ní zapomeneme rodný jazyk.

Pozorujeme-li ono světodéjně vyvolávání duchů, postřehneme ihned do očí bijící rozdíl. Camille Desmoulins, Danton, Robespierre, Saint-Just, Napoleon, hrdinové stejné jako strany i masa staré francouzské revoluce splnili v římském kostymu a s římskými frázemi úkol své doby, osvobození a zřízení moderní *městácké* společnosti. Ti první rozbili na kusy feudální půdu a pokosili feudální hlavy, které na ní vyrostly. Poslední z nich vytvořil uvnitř Francie podmínky, v nichž se teprve mohla rozvíjet volná konkurence, v nichž mohlo být těženo z parcelovaného pozemkového vlastnictví, použito uvolněné průmyslové výrobní síly národa, a za hranicemi Francie smetl všude feudální útvary, pokud bylo třeba, aby městácké společnosti ve Francii bylo opatřeno příslušné, potřebám doby odpovídající okolí na evropské pevnině. Jakmile byla nová společenská formace zřízena, zmizeli předpotopní veličani a s nimi z mrtvých vzkříšené římanství — Brutové, Gracchové, Publicolové, tribuni, senátoři a César³ sám. Buržoasní společnost ve své střízlivé skutečnosti si zplodila své pravé tlumočníky a mluvčí v osobách Sayů, Cousinů, Royer-Collardů, Benjaminů Constanťů a Guizotů; její skuteční vojevůdci seděli za účtářenskými stoly a „špeklová hlava“ Ludvíka XVIII. byla její politickou hlavou. Jsouc cele zaujata výrobou bohatství a pokojným konkurenčním zápasem, tato společnost již nechápala, že nad její kolébkou stály

přízraky římských dob. Avšak at je městácká společnost jakkoli neheroická, přece bylo třeba heroismu, obětavosti, hrůzy, občanské války a bitev národů, aby ji přivedly na svět. A její gladiátoři našli v klasicky přísných tradicích římské republiky ideály a umělecké formy, sebeklamy, jichž potřebovali, aby sami sobě zastíreli městácky omezený obsah svých bojů a aby svou vášeň udrželi na výši velké dějinné tragédie. Takto si již na jiném stupni vývoje, o sto let dříve, vypůjčili Cromwell a anglický lid mluvu, vážně a iluze ze Starého Zákona pro svou městáckou revoluci. Jakmile bylo skutečného cíle dosaženo, jakmile bylo městácké přetvoření anglické společnosti provedeno, vytlačil Locke Habakuka.

Kříšení mrtvých v těchto revolucích mělo tedy nové boje zkrášlovat, nikoli staré boje parodovat, přehánět daný úkol ve fantasi, nikoli uhybat před jeho řešením ve skutečnosti, najít opět ducha revoluce, nikoli dát opět obcházet jejímú přízraku.

Marx, Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta. — Marx, Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. — 3, str. 9—11. — Čes. vyd. 1949, str. 11—13.

Že recepce římského testamentu originaliter [původně] (a pokud jde o vědecké pojmání právních, ještě stále) spočívá na omylu, to jsi dokázal⁴. Z toho však naprosto neplyne, že testament ve své *moderní* formě — at už k jeho dnešní konstrukci přivedlo právníky jakékoli nepochopení římského práva — je *nepochopeným* římským testamenteum. Jinak by se dalo říci, že každá vymoženosť staršího období, kterou si pozdější epocha přivlastní, je *nepochopením* starého. Je na př. jisté, že tři jednoty⁵, jak je theoreticky konstruuji francouzští dramatikové za Ludvíka XIV., spočívají na nepochopení řeckého dramatu (a Aristotela jako jeho exponenta). Na druhé straně je právě tak jisté, že rozuměli Řekům právě tak, jak to odpovídalo jejich vlastní umělecké potřebě, a proto také lpěli na tomto „klasickém“ dramatu ještě dlouho po tom, co jim Dacier a jiní Aristotela správně vyložili. Anebo je rovněž jisté, že všechny moderní ústavy z velké části spočívají na *nepochopení* anglické ústavy, protože pokládají za podstatné právě to, co se jeví jako úpadek anglické ústavy — a existuje ještě nyní *formálně* v Anglii pouze per abusum [zneužíváním] — na př. t. zv. odpovědný kabinet. Nepochopená forma je právě všeobecnou a na určitým vývojovém stupni k všeobecnému použítí vhodnou formou.

Marx Lassalovi; dne 22. července 1861. — 23. III, str. 375.

O NEROVNOUŠMĚRNĚM VÝVOJI RŮZNÝCH FOREM KULTURY (VĚDY, TECHNIKY, UMĚNÍ)

6. *Nestějný poměr vývoje materiální výroby na př. k umělecké produkci.* Vůbec nebrat pojem pokroku v obvyklé abstrakci. V otázkách umění atd. není tato disproporce ještě tak důležitá a dá se snáze pochopit než u praktických sociálních vztahů. Na př. poměr vzdělanosti Spojených států k Evropě. Vlastní obtíž je vysvětlit okolnost, jak se výrobní poměry jako právní poměry začínají nerovnoměrně vyvíjet. Tedy na př. poměr římského soukromého práva (trestního a veřejného práva se to týká méně) k moderní výrobě.

7. *Toto pojetí se jeví jako nutný vývoj.* Avšak oprávnění náhody. Různé. (Také svoboda atd.) Působení dopravních prostředků. Světové dějiny neexistovaly vždy; dějiny jako světové dějiny výsledkem.

8. *Východiskem je samozřejmě přírodní určení;* subjektivně a objektivně, kmeny, plémna atd. 1. V umění známo, že určitá období rozkvětu nejsou vůbec v souladu se všeobecným vývojem společnosti, tedy ani s materiální základnou, jaksi klostrou organisace společnosti. Na př. Řekové ve srovnání s moderními národy nebo i Shakespeare. U některých forem umění, na př. u eposu, se dokonce uznává, že nemožno vzniknout ve své klasické podobě, tvořící dějinný mezník, jakmile se objeví umělecká produkce jako taková; že tedy v oblasti umění samého jsou určité významné útvary možné jen na nízkém stupni uměleckého vývoje. Platí-li to v oblasti umění v poměru různých uměleckých druhů navzájem, je už méně nepochopitelné, že je tomu stejně v poměru celé oblasti umění k všeobecnému vývoji společnosti. Obtíž spočívá jen ve všeobecné formulaci těchto rozporů. Jakmile se podaří je specifikovat, jsou již objasněny.

Vezměme na př. poměr řeckého umění a pak Shakespeara k současnosti. Je známo, že řecká mythologie je nejen zbrojnicí řeckého umění, nýbrž i jeho živnou půdou. Je možný názor na přírodu a na společenské poměry, jenž tvoří základ řecké fantazie, a tedy i řeckého [umění], se sealfactory [mechanickými spřádacími stroji], železnicemi, lokomotivami a elektrickým telegrafem? Co je Vulkan proti firmě Roberts a spol., Jupiter proti hromosvodu a Hermes proti Crédit Mobilier? Všechna mythologie si podmaňuje, ovládá a utváří přírodní síly v obrazotvornosti a obrazotvornosti, mizí proto, jakmile člověk přírodní síly skutečně zvládne. Co je s Famou, když tu je Printinghousesquare? Řecké umění předpokládá řeckou mythologii, t. j. přírodu a společenskou formu již zpracovanou nevědomě uměleckým způsobem lidovou fantasií. To je materiál umění. Ne kterákoli mythologie, t. j. ne kterékoli ne-

vědomě umělecké zpracování přírody (rozuměj zde včetně všeho předměrného, tedy i společností). Egyptská mythologie nemohla být nikdy živnou půdou nebo kolébkou řeckého umění. Avšak rozhodně *nějaká* mythologie je nutná. Tedy určitě ne vývoj společnosti, který vylučuje jakýkoli mythologický poměr k přírodě, jakékoli mythologizování přírody; který tedy vyžaduje od umělce fantasií nezávislou na mythologii.

S druhé stránky: Je možný Achilles v době střelného prachu a olova? Či vůbec Ilias s tiskařským lisem nebo dokonce tiskacím strojem? Nekončí nutně zpěvy a zkačky a musa s tiskařským lisem, nezanikají s ním nutné podmínky epické poesie?

Avšak potíž nespočívá v tom pochopit, že umění a epos jsou vázány na určité společenské vývojové formy. Potíž je v tom, že nám ještě stále poskytují požitek a v určitém smyslu platí jako norma a nedostižný vzor.

Muž se nemůže znovu stát dítětem, jinak zdětinští. Avšak což ho netěší naivita dítěte, což se nemusí sam zase snažit na vyšším stupni reprodukovat svou pravdu? Neožívá v dětské povaze v každé epoše její vlastní charakter ve své přirozené pravdivosti? Proč by dětství lidské společnosti, kdy se lidstvo nejkrásněji rozvinulo, nemělo na nás působit svým věčným půvabem jako nenávratný stupeň vývoje? Bývají nevychované děti a přemoudřelé děti. Mnohé ze starých národů patří do této kategorie. Normálními dětmi byli Řekové. Půvab jejich umění pro nás není v rozporu s oním nevyvinutým společenským stupněm, na němž vyrostlo. Je spíše jeho výsledkem a je spíše nerozlučně spjat s tím, že nezralé společenské podmínky, za nichž vznikalo a jedině mohlo vzniknout, se již nikdy nemohou vrátit.

Marx, *Úvod ke kritice politické ekonomie.* — Marx, *Einführung zur Kritik der politischen Ökonomie.* — 2, str. 267—270.